

УДК 811.161.2'282.3(477.82)

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Західнополіські прислівники на -ки, -ка

На матеріалі західнополіського говору проаналізовано прислівники на -ки, -ка, що належать до найбільш дискусійних проблем діалектного словотвору в українській, а також в інших слов'янських мовах. Встановлено, що морфеми -ки, -ка та под., які поширюють прислівники, – це результат морфологічного розвитку вже окремих слов'янських мов. За походженням елементи -к-, -ек-, -ечк- та ін. кваліфіковано як абстраговані з іменникових форм суфікси, що втратили семантику деминутивності. Кінцеві елементи -и, -а – застигли флексії відповідно орудного відмінка множини та родового відмінка однини іменників чоловічого роду.

Ключові слова: говірка, ареал, прислівник, морфема, суфікс, адвербіалізація, аналогія.

Ю. В. Громик. Западнополесские наречия на -ки, -ка. На матеріалі западнополесського діалекта проаналізовані наречия на -ки, -ка, которые относятся к наиболее дискуссионным проблемам диалектного словообразования в украинском, а также в других славянских языках. Установлено, что морфемы -ки, -ка и др., которые усложняют наречия, – это результат морфологического развития уже отдельных славянских языков. По происхождению элементы -к-, -ек-, -ечк- квалифицированы как абстрагированные с форм существительных суффиксы, которые потеряли семантику деминутивности. Конечные элементы -и, -а – застывшие флексии соответствии творительного падежа множественного числа и родительного падежа единственного числа существительных мужского рода.

Ключевые слова: говор, ареал, наречие, морфема, суффикс, адвербиализация, аналогия.

Hromyk Yu. V. Western Polissian Adverbs with -ки, -ка Morphemes. Adverbs with the morphemes -ки, -ка, that make the most debated issue of the dialectal word formation in Ukrainian, as well as other Slavic languages are analyzed on the material of the Western Polissian patois. It is ascertained that the morphemes extending the adverbs such as -ки, -ка have resulted from the morphological development of particular Slavic languages. By their origin the elements -к-, -ек-, -ечк-, etc. are identified as the abstracted from noun forms suffixes which have lost the diminutive semantics. The final elements -и, -а are the fixed inflexions of the instrumental case, plural and the genitive case, singular of the masculine nouns correspondingly.

Key Words: patois, areal, adverb, morpheme, suffix, adverbialisation, analogy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прислівники на -ки, -ка – одна з найбільш дискусійних проблем прислівникового словотвору в українській, а також в інших слов'янських мовах. Відповідні морфеми у славістиці не раз були предметом дослідження, проте досі нема задовільного пояснення історії та географії цього явища. Затемнена етимологія, втрачене первісне значення формантів -ки, -ка стали причинами того, що одні вчені вважають їх підсилювально-вказівними частками займенникового походження, шукаючи

момент їхньої появи в добі доукраїнській або й дослов'янській, інші ж – словотвірними афіксами і відносно пізнім надбанням уже кожної окремої слов'янської мови. З огляду на це вказана проблема потребує детальнішого висвітлення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Західнополіські невідмінювані деривати (прислівники, частки, вигуки) із суфіксальним елементом *-к-* аналізував Г. Л. Аркушин [1]. Учений розмежував два різновиди відповідних суфіксів: прості «розширювачі» морфемної структури, за походженням підсилювально-видільні частки, та зменшено-пестливі суфікси, похідні з якими вживані в мовленні з дітьми [1, с. 15]. Зіставлення західнополіських дериватів з інодіалектними відповідниками дозволило зробити висновок, що «саме західнополіський говір найбільш повно реалізовує свої словотвірні можливості» [1, с. 18].

Мета дослідження – проаналізувати погляди славістів на походження кінцевих прислівникових морфем з елементом *-к-* і на цій основі простежити формування й розвиток окресленого структурного класу прислівників у західнополіському говорі. Дослідженням охоплено 178 населених пунктів Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь та повіту Гайнівка Підляського воєводства Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Етимологічний словник української мови кінцеві прислівникові морфеми з елементом *-к-* (*-ки*, *-ка*) визначає як підсилювальні частки, ототожнюючи їх за походженням із відповідними частками у формах дієслів наказового способу на зразок гуцульських *ходи-ко*, *дай-ко*, російських *иди-ка*, *ну-ка* [2, с. 329]. Автори цього видання компонент *-к-* вважають залишком давньої вказівної основи **k-* [3, с. 666]. Про займенникового походження частку *-кы* (рідше – *-ка*), яка у структурі прислівників первісно виконувала підсилювально-вказівну функцію, писав і В. В. Німчук [6, с. 151].

Зарубіжні дослідники М. Фасмер [10, с. 147], О. Г. Преображенський [7,

с. 278], В. Махек [15, с. 232], Ф. Славський [17, с. 7] та ін., наводячи формальні й семантичні паралелі до цих сегментів із литовської, грецької та інших мов, вбачали в морфемах *-ка*, *-ки* і под. рефлекс псл. **kъt*, тобто той же корінь, що й у прийменниках на зразок українського *к* (*ік*, *ко*), білоруського *к* (*ка*) чи польського *k* (*ку*). Дещо інший погляд на етимологію цих морфем запропонував Ф. Міклошич [16, с. 120]: окреслюючи сегменти *-ки*, *-ка* як частки, дослідник виводить їх із нечленного питального займенника **kъ*.

Проаналізувавши різні спроби встановити походження кінцевих прислівникових морфем з елементом *-к-*, польський учений Ю. Баль висуває ряд слушних застережень. Дослідник зазначає, що спроби пов'язати ці морфеми з фактами грецькими, литовськими не зовсім виправдані з огляду на хронологію. «Деякі з цих форм є – тепер, принаймні, – в діалектах окремих слов'янських мов явищем частим (скажімо, у польській чи українській мові). З огляду на це дивує цілковита їх відсутність у староцерковнослов'янській, староруській, старочеській мовах» [13, с. 49]. Зрештою, подібне явище спостерігаємо і в українській мові: форми на зразок *tutaki* проникають у пам'ятки відносно пізно – у XVI–XVII ст. [9, с. 12]; XVI ст. датована форма *туйка* 'тут' [5, с. 372]; лише прислівник *нынѣ* ~~ѣ~~*ки* з'явився в пам'ятках у XV ст. [8, с. 98]. У такому разі сумнів Ю. Баля в давності подібних форм видається виправданим: «Якщо ці морфеми справді сягають у настільки віддалену минувшину, то трохи дивує таке скупе засвідчення їх давніми пам'ятками окремих слов'янських мов» [13, с. 49]. Виведення цих морфем із займенникового кореня **kъ* неможливе з огляду на семантику: первинна функція прислівників із коренем **kъ* – питальна (пор. *звідки*, *доки* та ін.), а в прислівниках, поширених морфемами *-ки*, *-ка*, нема жодного сліду такої функції [13, с. 49–50].

Прихильники іншого погляду зосереджують увагу тільки на фактах слов'янських і приписують цим морфемам роль звичайних афіксів. І. К. Чапля зазначав, що прислівники з суфіксальним *-к-* постали «під впливом аналогічних іменникових та прикметникових форм» [11, с. 43]. К. М. Лук'янюк поширення прислівників суфіксами з *-к-* називає «прямою суфіксацією», відповідні морфеми

кваліфікуючи як видозмінені суфікси іменникового та прикметникового походження, використані «для прямого розвитку лексичного значення прислівників» [4]. «Порожніми» суфіксами називає відповідні білоруські морфеми П. П. Шуба, визначаючи їх функцію як «зміцнення “прислівниковості” відповідного слова» [12, с. 62–63].

Деякі дослідники, заперечуючи походження прислівникових морфем із давніх часток, окремо розглядають кінцеві суфікси *-ки* та *-ка*. Ю. Баль у центр дослідження історії кінцевих прислівникових афіксів з елементом *-k-* у польській мові ставить суфікс *-ki*, вважає його найдавнішим, зауважуючи, що пояснення його історії дасть ключ до розв’язання проблеми походження решти морфем [13, с. 84–85].

Шукаючи походження прислівникового суфікса *-ки* (*-ki*) відповідно в українській та польській мовах, В. В. Німчук [5, с. 393] та В. Циран [14, с. 167] почали з аналізу засвідчених пам’ятками прислівників *n^huьky*, *pieszki* і кваліфікували їх як застигли форми орудного відмінка множини на *-ы* (*-i*) субстантивів **n^huькъ*, *pieszek* ‘піхотинець’. У зв’язку з цим В. В. Німчук припустив, що формант *-ки* абстраговано саме з адвербіалізованих форм орудного відмінка множини на *-и* іменників чоловічого роду, і, відмовившись від своєї попередньої гіпотези, зауважив, що нема підстав вбачати в цьому афіксі частку займенникового походження [5, с. 393]. До подібного висновку у свій час прийшов і В. Вондрак [18, с. 353].

На противагу висловленому Ю. Балем застереженню, що «окрім прислівника *pieszki*, складно вказати – принаймні в польській мові – якийсь інший прислівник на *-ki*, який був би застиглою формою орудного відмінка» [13, с. 51], В. В. Німчук наводить українські деривати на зразок *верхи*, *пішки*, *мовчки*, *рачки*, *задки*, зауважуючи при цьому, що деякі з них у пам’ятках представлені паралельними формами з новою флексією *-ами*, пор.: *верхи* / *верхами* [5, с. 393].

У західнополіському говорі адвербіалізованими давніми формами орудного відмінка множини іменників чоловічого роду можна вважати фонетичні варіанти

загальноновживаних прислівників *нішки*, *мóвчки*, *ра́чки* та деривати *перéк'і* ‘стрімко на спину (впасти)’; *ве́ршки* ‘верхи’.

Щоправда, умов для безпосереднього впливу дериватів *нішки*, *ра́чки* на структурне оформлення прислівників *та́мки*, *о́ндеки* не було, отже, процес «абстрагування» афікса *-ки* включав, напевно, якісь проміжні ланки [13, с. 50–51]. Беручи до уваги дослідження В. В. Німчука [5, сс. 111, 393–394] та Ю. Баля [13, с. 84–92], можна встановити механізм цього процесу на матеріалі західнополіських прислівників.

Очевидно, найперше за допомогою суфікса *-ки* було утворено прислівники безпосередньо від дієслівних основ (у тому числі спрефіксованих), обминаючи стадію іменника, тобто за аналогією. Абстрагований суфікс *-ки* деривував прислівники в іменниковий спосіб – додавався до останнього тематичного приголосного дієслівної основи: *ді́бки*, *ду́бки* ‘навшпиньки’; *ду́бки* ‘через голову (перекинутися)’; *кра́дки*, *крад'ки* ‘крадькома’; *тру́шк'і* ‘підтюпцем’; *по́жбурки* ‘кидькома’; *по́нирки* ‘вниз головою (впасти)’; *прі́с'адки* ‘навпочіпки’; *роскара́чки* ‘широко розставивши ноги’; *на́зирки*, *на́гл'адк'і* ‘слідом, назирцем’; *на́гн'ічки*, *на́гн'ачки* ‘нахилившись’; *по́хапки* ‘нашвидкуруч’; *на́х'ілк'і* ‘нахильцем’; *по́паски* ‘попасом’; *о́бмацки*, *по́мацки* ‘навпомацки’; *о́пашки* ‘наопашки’; *за́точки* ‘заточуючись у бік’ тощо.

Можливо, саме за аналогією до застиглих форм іменників чоловічого роду на *-ки* на зразок *нішки*, *ра́чки* постали західнополіські прислівники *ка́чки* ‘навпочіпки’, *бо́чки* ‘рухатися лежачи, перекочуючись з боку на бік’, *ко́с'ки* ‘на плечі (взяти дитину)’, ‘на плечах (нести дитину)’, співвідносні з іменниками жіночого роду *ка́чка*, *бо́чка*, *ко́с'ка* ‘кінь (у дитячому мовленні)’; пор. також затемнене *кокóдурки* ‘перекинувшись через голову’. Окрім того, на основі давніших прислівників з афіксом *-ки* на зразок *п'ішки*, *ра́чки* та утворених шляхом аналогії на зразок *ка́чки*, *бо́чки* постали структури з іншими демінутивними за походженням (але без демінутивного значення) суфіксами з елементом *-к-*, пор.: *ракушки* ‘рачки’; *кара́кушк'і* ‘розкарячано’; *ка́чечки*, *ка́чечк'і* ‘навпочіпки’;

бóчечки ‘рухатися лежачи, перекочуючись із боку на бік’; *кокодóушки*, *кустрóбушки* ‘перекинувшись через голову’ тощо.

Згодом, як зауважив В. В. Німчук, і прислівники, утворені в результаті адвербіалізації, і ті, що виникли за аналогією, почали вживатися з прийменниками, найчастіше *на*, *в*: *нап’ішк’і*, *нара́чк’і*, *нака́чк’і*, *нака́чечки*, *нако́с’ки*, *вкра́дки*, *у́крадж’і*, *наді́бки* та ін. Подальший розвиток цього процесу зумовлений був занепадом давньої форми орудного множини на *-и*: «Не маючи опори в граматичній системі мови, прислівники з суфіксом *-ки*... були “переорієнтовані” на знахідний відмінок» [5, с. 394].

Дериваційні моделі *на...ки*, *в...ки*, переоформившись на знахідний множини, набули великої продуктивності. У західнополіських говірках за цими двома моделями утворено величезну групу прислівників способом аналогії безпосередньо від дієслівних та прикметникових основ (афікс *-ки*, як і давніше, послідовно додавався до тематичного приголосного основи). Окрім того, відповідно до моделей *на...ки*, *в...ки* витворено велику групу прислівників від іменникових основ.

Модель *на...ки* в західнополіських говірках представлено такими дериватами: *напрі́с’адки*, *напрі́ситки*, *напо́ч’іпки*, *напоч’іпки*, *напо́ц’упки*, *напо́чапки*, *наопо́чапки*, *нака́чечки*, *нака́чечк’і*, *нако́ручки*, *наку́рточки*, *наспóд’ечк’і*, *наку́ртки*, *накоркéшки*, *нако́ркошки*, *нако́ркушки*, *накоц’óбки*, *накоц’óрк’і*, *накорті́лки* ‘навпочіпки’; *навспéнк’і*, *нашпін’ки*, *нашп’інкі*, *нашпíл’ки*, *наді́бки*, *наді́бочки*, *наці́почк’і*, *наципо́чки*, *нац’óпочки* *наці́пки*, *наципкі́*, *надзéпк’і*, *нац’óпки*, *нац’óпк’і*, *надз’óбк’і*, *напáл’чики*, *напáлчик’і* ‘навшпиньки’; *нап’іригóнки*, *навп’іригóнк’і*, *нап’іриг’інк’і*, *наві́передки*, *наві́п’іритки*, *навпередáвки*, *назмагóнки*, *навзмагóнки* ‘наввипередки’; *наголуб’іски*, *наголуб’іс’к’і*, *наголубóуски*, *наголубóушки*, *нашкρά́бушки*, *нашкр’áбушки* ‘на босоніж’; *назбóитки*, *назап’ірэ́чки*, *наспрэ́чки*, *напоп’ірэ́чки*, *насоп’ірэ́чки*, *напоп’ірэ́чки*, *наперекóрк’і* ‘наперекір’; *нашчéпк’і*, *нашкарма́тк’і*, *нашкрама́тк’і*, *нашкурма́тке*, *нашкама́тки*, *нашклама́точки*, *нашкаме́тк’і*,

нашклáпточки, наокрáвки, наву́кравки, навкрáвки, нашкаварáтк'і, надрéбиск'і 'ущент'; на́кóс'ки, на́кос'кí, на́кóс'к'і, на́кос'кí^е, на́кас'кí^е, на́кон'éк'і, набарáнки, набарáнч'іки, набарáшки, на́ко́пки 'на плечі (взяти дитину)', 'на плечах (нести дитину)'; на́кол'íнки, на́ко́л'íнки, на́кол'áнк'і, на́кол'éнк'і, на́ко́л'ушки, на́во́л'ушки, на́ко́л'ашки, на́кол'íшки, на́во́л'íшки, нао́ко́л'íшки 'навколішки'; наопáшки, нао́пешки, на́впа́шк'і, на́па́шк'і, наопл'íчки 'наопашки'; на́пома́цки, на́впома́цки, нао́бма́цки 'навпомацки'; на́вдог'íнк'і, на́вздог'íнк'і 'навздогін'; нао́бма́шки 'навідліг'; наодли́к'і 'навпаки', 'будь-як'; на́вперéк'ітки 'перевалюючись із ноги на ногу'; на́спóтичк'і 'спотикаючись'; на́впросткі́, на́прошкі́, на́прошчкі́, на́впрошчкі́ 'навпрошки'; на́в'іта́жк'і 'щосили, щодуху'; на́злу́чки 'коли щось трапиться'; на́вга́дки 'навмання'; на́по́жбурк'і 'кидькома'; на́маг'éрк'і 'набакир'; на́до́світк'і 'вдосвіта'; на́по́ружк'і 'напохваті'; нао́ко́лишк'е 'в обхід, навкруги'; на́с'м'éшк'і 'з метою висміяти когось'; на́взначк'і 'навзнач' тощо.

Модель в...ки представляють такі деривати: впо́ручк'і 'поруч'; вка́чечк'і 'навпочіпки'; внабе́дрик'і, ви́скарма́тк'і, ви́курма́тке, ви́крма́точки, ви́клама́тк'і, ви́кама́тки, ви́чéпк'і, вдро́бески, вдро́бески, вдро́буск'і, вдро́бйаски 'ущент'; ви́кра́бки, вго́лобушки 'на босоніж'; вска́чкі, вчва́лкі 'галопом'; впо́жбурк'і, впу́жбурк'і, впо́жпурк'і, впо́швурки 'кидькома'; вперéки́дки, вперéк'ітк'і 'перекидаючись'; вроскара́чки 'розставивши ноги'; вза́к'ідк'і, вза́точки 'заточуючись'; впо́ма́цк'і 'навпомацки'; вперева́лк'і 'перевалюючись з ноги на ногу'; впрі́с'атк'і, впрі́сидки 'навпочіпки'; вспóтичк'і 'спотикаючись'; впу́дби́жк'і 'бігом'; во́пашки 'наопашки'; вкру́жкі 'в обхід'; вжа́рточк'і 'жартома'; вна́с'м'éшк'і 'глузуючи, насміхаючись'; вприс'áдошки 'навприсідки'; вза́бурск'і 'по щиколотки' тощо; пор. також деривати із прийменником-префіксом по-: пу́гул'к'і, пуза́бурск'і 'по щиколотки'.

Наступним важливим етапом у процесі абстрагування та активізації суфікса -ки стала поява прислівників, утворених від основ дієслів чи прикметників за аналогією до прийменникових форм родового однини іменників жіночого роду з

недемінутивним суфіксом *-к(а)*; суфікс *-ки* продовжував деривувати прислівники в іменниковий спосіб, тобто додавався до кінцевого приголосного основи. У західнополіських говірках виявлено такі утворення із префіксом *з-* (*с-*): *знéбачк'і*, *знéбацк'і*, *знéзнимк'і*, *знéзин'к'і*, *знéнацк'і*, *знéницк'і*, *знáницк'і*, *знéмацки*, *знéмац'ки* ‘несподівано, зненацька’; *скра́дк'і*, *спóтайк'і* ‘крадькома’; *спу́жбурк'і* ‘кидькома’ тощо.

На наступному етапі суфікс *-ки* та його варіанти на зразок *-еки*, *-ечки*, які втратили демінутивне значення, за аналогією з’явилися в інших прислівниках, які мають у своєму складі прийменниковий елемент, найперше *з-* (*с-*), *од-*, *до-*: *знов* > *знóвки*, *знóвики*, *знóвички*, *знóвийки*, *знóв'ійк'і*; *скул'* (*іскул'*, *скул'а*, *іскул'а*) ‘звідки’ > *скул'ек'і*, *іскул'ек'і*; *стул'* (*істул'*, *стул'а*, *істул'а*) ‘звідти’ > *стул'ек'і*, *істул'ек'і*, *стул'ік'і*, *стул'ічк'і*; *с':ул'* (*с':ул'а*, *іс':ул'а*, *с'ц'ул'*, *с'ц'ул'а*) ‘звідси’ > *с':ул'ек'і*, *іс':ул'ек'і*, *с'ц'ул'ек'і*, *с'ц'ул'ік'і*, *с'ц'ул'ічк'і*; (*откул'*) *откул'а* ‘звідки’ > *откул'ек'і*, *откул'ак'и*; *от:ул'* (*от:ул'а*) ‘звідти’ > *от:ул'ек'і*, *от:ул'аки*, *от:ул'ечк'і*; *оц':ул'* (*оц':ул'а*) ‘звідси’ > *оц':ул'аки*; *додóму* > *додóмушки*; подібно також *зáвтра* (*взáвтра*) > *зáвтрашки*, *взáвтрашки*; *зáрас* (*зáрес*, *зáра*, *зáре*) > *зáраски*, *зáрески*, *зáрезк'і*, *зáраке*, *зáрек'і*, *зáречк'і* тощо.

Зрештою афіксом *-ки* чи його варіантами без демінутивного значення ускладнено структуру прислівників, які не мали у своєму складі прийменникового компонента; тут діяла винятково формальна аналогія [13, с. 87–88]: *тут* (*туд*, *ту́та*) > *ту́тки*, *ту́тк'і*, *ту́тк'е*, *ту́дк'і*, *ту́тики*, *ту́тик'і*, *ту́тек'і*, *ту́таки*, *ту́так'і*, *ту́деки*, *ту́дик'і*, *ту́тички*, *ту́течк'і*, *ту́тичк'і*, *ту́течк'е*, *ту́тен'ки*, *ту́дыйкы*; *там* > *та́мк'і*, *та́мик'і*, *та́м'ік'і*, *та́мечки*, *та́мен'ки*, *та́мийки*, *та́мыйкы*; *тепéр* (*тинáр*) > *тепéрки*, *тепéрк'і*, *тинáрке*, *тепéрики*, *тепéрик'і*, *тепéричк'і*, *тепáричк'і*, *тепéрен'ки*; *теп'ір* (*тон'ір*, *тон'ёр*, *тонйёр*, *дин'ір*) ‘тепер’, ‘щойно’ > *теп'ірк'і*, *дин'ірке*, *теп'ірик'і*, *тон'ірик'і*, *тун'ірике*, *тун'ірик'і*, *тонйірики*, *тонйєрики*, *тон'іричк'і*, *тун'іричк'і*, *тон'ірички*, *тун'іричке*, *тонйіричк'і*, *тонйєричк'і*, *деп'іричк'і*; *óнде* ‘он там’ > *óндечки*; *óн'д'е* ‘ось тут’ > *óн'д'еки*, *óн'д'ечки*; *гу́н'д'о* ‘ось тут’ > *гу́н'д'очки*; *óде* ‘ось тут’ >

о́дек'і; о́з'де (во́з'де, о́з'д'е, во́з'д'е) 'ось тут' > во́з'деки, во́з'даке, о́з'д'еки, во́з'дечки, о́з'д'ечки; о́де 'ось тут' > о́дек'і; гѣт:а 'ось тут' > гѣт:ичк'і; то́ча 'тоді' > то́чаке; по́с'л'а (по́шл'а) 'потім' > по́сл'аке, по́шл'аке; нѣн'і 'сьогодні' > нѣн'ке; вчо́ра > вчо́раке; горі́л'іч (гор'і́лич) 'горілиць' > горі́л'ічк'і, гор'і́личк'і та ін. Аналогія охопила навіть деякі службові слова: на́в'іт' (на́вит', нѣвит', на́т', не́т') > на́в'іт'ки, нѣвит'ки, на́т'ки, не́т'ки; за́му́с' 'ніби, буцімто' > за́мус'ки тощо.

Є підстави для виведення з форманта *-ки* його пізнішого варіанта *-ка*, що міг з'явитися внаслідок аналогічних вирівнювань. Першим таку спробу зробив В. Вондрак [18, сс. 285, 332]: аналізуючи чеські форми на зразок *dneska*, *hnedka*, вчений допустив, що кінцеве *-ка* у них з'явилося на місці давнішого *-ку* під впливом прислівників типу *kda* та ін. На бік цієї гіпотези згодом пристав також Ю. Баль [13, с. 92–93], допускаючи, що в частині польських прислівників формант *-ка* може бути видозміною давнішого *-кі*, а зміна така стала можливою внаслідок вирівнювання за зразком давніх паралельних форм *ledwy / ledwa*, *onegdy / onegda*, *niegdy / niegda* і т. ін.

Якщо взяти за основу гіпотези В. Вондрака та Ю. Баля, то на переоформлення кінцевого *-ки* на *-ка* в західнополіських дериватах на зразок *ту́тки / ту́тка*, *тепе́рки / тепе́рка*, *то́чаке / то́чака* 'тоді', *зно́вки / зно́вка*, *не́н'ке / не́н'ка* могли вплинути такі фактори: а) наявність давніх паралелей *ку́ді / ку́да*, *ту́ді / ту́да*, *с'у́ді / с'у́да*, *вс'у́ди / вс'у́да*, *вс'і́ди / вс'і́да* і ін.; б) численні форми з кінцевим *-а* вторинного походження, що його пояснюють здебільшого як указівну частку або абстраговану іменну флексію: *ту́та*; *та́ма*; *де́с'а*; *колі́с'а*; *скр'і́з'а*; *тепе́ра*; *топ'і́ра*, *тип'і́ра*, *доп'і́ра* 'тепер', 'щойно'; *ста́ма* 'звідти'; *вл'і́т'ус'а*, *л'і́т'ус'а* 'торік'; *дз'і́с'а*, *д'і́с'а*, *ді́с'а* 'сьогодні'; *ск'і́л'а*, *ск'і́л'а́*, *ску́л'а*, *одку́л'а* 'звідки'; *ст'і́л'а*, *сті́л'а*, *сту́л'а*, *от:у́л'а*, *зет'і́л'а*, *зет'і́л'а́* 'звідти'; *с':і́л'а*, *с'ц'у́л'а*, *оц':у́л'а* 'звідси'; *пок'і́л'а*, *поку́л'а*, *по́кл'а* 'поки'; *ке́дис'а* 'колись, давніше'; *одну́д'а* 'постійно' та ін.; в) сформовані внаслідок різних причин паралелі *ко́ча / ко́чи* 'коли'; *то́ча / то́чи* 'тоді'; *вчо́ра / вчо́ри*; *за́втра*

/завтри; с'од'н'а / с'од'н'і; зно́ва / знóви; зára / зáри ‘зараз’; нóс'л'і / нóс'л'а та ін.

Зрештою Ю. Баль прийшов до висновку, що прислівниковий афікс *-ка* радше було абстраговано із застиглих форм родового відмінка однини іменників чоловічого роду [13, сс. 50–51, 93]. На користь цієї гіпотези свідчить велика продуктивність творення прислівників шляхом адвербіалізації форм (безприйменникових і з прийменниками з *(с), од*) родового відмінка однини іменників чоловічого роду, а також за аналогією до таких форм безпосередньо від дієслівних та прикметникових основ: *дй́бка, дуб́ка* ‘навшпиньки’, ‘вертикально, без сторонньої допомоги’; *комел'ка́, комил'ка́, кумил'ка́, кум'іл'ка́* ‘перекинувшись через голову’, ‘жужмом’; *кубилка́, ковил'ка́, кувирка́, кув'ірка́, кубирка́, комел'ганка́, комил'ганка́, перек'ідка́, коз'олка́, клубка́* ‘перекинувшись через голову’; *нірка́, н'ірка́, мірка́, нурка́, н'урка́, понурка́* ‘пірнаючи (у сполуці *плáвати нірка́* та под.)’; *п'ішка́, п'ішка́, п'ешка́* ‘пішки’; *кружка́* ‘навкруги, в обхід’; *рачка́* ‘раком’; *см'ешка́* ‘жартома, глузуючи’; *тішка́, тишка́* ‘упівголоса’, ‘мовчки’; *тру́шка, трушка́, тл'у́шка, тл'ушка́* ‘підтюпцем’; *пужбурка́* ‘кидькома’; *прис'адка́* ‘навприсідки’, ‘навпочіпки’; *пóтайка́* ‘крадькома’; *зажмака́, зазмака́* ‘прихапцем; жужмом’; *спредка́, спредка́* ‘споконвіку’; *здос'в'ітка́* ‘удосвіта’; *знéбачка́, знéнац'ка́, зненáц'ка́, знéнацка́, знéнацка́, зн'éнацка́, знén'ацка́, знén'ац'ка́, зн'én'іцка́, знéницка́, зні́нац'ка́, знáницка́, знéмацка́, знéмац'ка́, знéначка́, знéзин'ка́, знéзинка́* ‘несподівано’; *стішка́, зні́шка, зні́шчичка́, спóтишка́* ‘упівголоса’, ‘мовчки’; *зна́хилка́, зна́х'ілка́* ‘нахильцем’; *спóтайка́, спóтен'ка́* ‘крадькома’; *отпúпенка́* ‘змалку’; *злégечка́* ‘злегка’ тощо.

У говорі представлено також прислівники на *-ак-а*, що їх можна кваліфікувати як адвербіалізовані форми родового однини іменників із суфіксом *-ак* або аналогічні утворення від дієслівних та прикметникових основ: *клубака́* ‘перекочуючись із боку на бік’, ‘перекинувшись через голову’; *п'ішакá, пишакá* ‘пішки’; *гол'акá* ‘без одягу’, ‘без верхнього одягу’, ‘легко одягнувшись’; *бос'акá* ‘босоніж’, ‘на босоніж’; *сторчакá, сторцакá* ‘стрімко’, ‘стрімголов’; *штурбакá,*

шторбака́, стури́мака́ ‘стрімголов’; *кос’ака́* ‘навскоси’; *драпака́* ‘навтеки’; *нирчака́, нурчака́, норчака́, норцака́, нуртака́* ‘пірнаючи (у сполуці *плавати нирчака́* і под.)’ тощо. Таким же шляхом постали прислівники з іншими суфіксами на *-ка*: *стрéбука, стра́бука, стрі́бука, стрибука́, стребука́, стребул’ка́, штурбука́* ‘стрімголов’; *п’ішачка́* ‘пішки’; *гол’ачка́* ‘легко одягнувшись’, ‘без одягу’; *бос’ачка́* ‘босоніж’, ‘на босоніж’; *трушачка́* ‘підтюпцем’; *ну́рчика* ‘пірнаючи’; *ді́бочка* ‘навшпиньки’, ‘вертикально, без сторонньої помочі’; *ве́рчика, клубо́чка, бала́бушка, балéбушка* ‘перекидаючись через голову’; *ра́кушка* ‘рачки’ тощо.

За аналогією афікс *-ка* та його варіанти (без демінутивного значення) поширилися й на інші прислівники, можливо, спершу на ті, які мали у своєму складі прийменниковий компонент *з-* (*с-*), *од-*, *до-*: *знов* > *знóвка, знóвика, знóвичка, знóвичика*; *скул’* (*скул’а*) ‘звідки’ > *скул’ка, скул’іка, скул’ека, скул’ічка, скул’ечка*; *стул’* (*стұл’а*) ‘звідти’ > *стұл’ка, стұл’іка, стұл’ека, стұл’ічка, стұл’ечка*; *с’у́л’* (*с’у́л’у́л’, іс’у́л’у́л’, с’у́л’а, с’у́л’у́л’а*) ‘звідси’ > *с’у́л’у́л’ка, с’у́л’у́л’іка, іс’у́л’у́л’ека, с’у́л’у́л’ека, с’у́л’у́л’іка, іс’у́л’у́л’ечка, с’у́л’у́л’ечка, с’у́л’у́л’ічка*; *одкул’* (*откул’у́л’, откул’а*) ‘звідки’ > *одкул’ка, откул’ека, откул’ечка*; *одту́л’* (*от’у́л’у́л’, от’у́л’у́л’а*) ‘звідти’ > *одту́л’ка, от’у́л’у́л’ека, т’у́л’у́л’ека, от’у́л’у́л’ечка*; *одс’у́л’* (*оц’у́л’у́л’, оц’у́л’у́л’а*) ‘звідси’ > *одс’у́л’у́л’ка, оц’у́л’у́л’ека, ц’у́л’у́л’ека, оц’у́л’у́л’ечка*; *до́сил’* ‘досі’ > *до́сил’ка*; *до́тил’* ‘досі’ > *до́тил’ка*; а згодом на решту: *там* > *та́мка, та́мкай, та́мека, та́мика, та́м’іка, та́микай, та́мечка, та́мичка, та́м’ічка, та́мен’ка*; *тут* (*ту́д, ту́та*) > *ту́тка, ту́дка, ту́ткай, ту́тека, ту́тика, ту́така, ту́такай, ту́дека, ту́дика, ту́дока, ту́тикай, ту́течка, ту́тичка, ту́дечка, ту́дичка, ту́тен’ка*; *о́нде* (*го́нде*) ‘он там’ > *о́ндека, ондека́, го́ндека, гондека́, ундика́, ндика́, во́ндечка, го́ндечка*; *ге́нде* ‘он там’ > *гиндика́*; *о́де* (*во́де*) ‘ось тут’ > *о́дека, во́дека*; *о́з’де* (*во́з’де, о́з’д’е, во́з’дз’е*) ‘ось тут’ > *о́з’дека, во́з’дека, о́з’д’ека, во́з’д’іка, воз’д’іка́, гоз’д’іка́, о́з’дз’іка, гуз’дз’іка́, о́з’дечка, во́з’дечка, о́з’д’ечка*; *о́н’д’е* ‘ось тут’ > *он’дз’ека́, гун’дз’іка́, ун’дз’іка́, н’дз’іка́*; *тепе́р* (*тепа́р, тупа́р*) > *тепе́рка, тупа́рка, тепе́река, тепе́рика, тепе́р’іка, теп’е́рика, тупе́рика, тепе́ричка*,

типéричка, типáричка, тепéричика, тепéрен'ка, типéрин'ка; теп'ір (топ'ір, дуп'ір, топ'іра, дуп'іра) 'тепер', 'щойно' > тип'ірка, топ'ірка, туп'ірка, доп'ірка, дуп'ірка, тип'ірика, топ'ірика, туп'ірика, топйёр'іка, доп'ірика, доп'іракай, доп'ірикай, дуп'ірикай, дуп'іракай, топ'іричка, топйіричка, туп'іричка, топйіричка, топйёр'ічка, доп'іричка; с'огóд'н'а (с'óд'н'а) > с'огóд'н'ака, с'огóд'н'ачка, с'огóд'н'ічка, с'óд'н'ічка, с'он':ічка; дз'іс' (д'іс', дз'іс'а, д'іс'а, д'іс'ай) 'сьогодні' > дз'іс'ака, дз'іс'акай, д'іс'ака, д'іс'іка, д'іс'ікай, д'іс'акай; ніни (нén'і) 'сьогодні' > нén'ка, ніника, нén'іка; вчора > вчóрака, вчóракай; зáвтра > зáвтрака; гáт 'туди' > гáтика; вкóчи (вкóчил') 'коли' > вкóчил'ка; втóчи (втóчил') 'тоді' > втóчил'ка; тóча 'тоді' > тóчака; кол'іс' (кол'іс'а) 'колись, давніше' > кол'іс'акай; зáраз (зáрис, зáра, зáри, зáре) > зáриска, зáрака, зáрика, зáрека, зáречка; пóс'л'а (пóс'л'і) > пóс'л'ака, пóсл'іка, пóсл'ака; потóm 'потім' > потómка, потómичка тощо.

У зв'язку з тим, що деякі вчені кваліфікують усі прислівники на *-ки* (*-еки, -ечки*), *-ка* (*-ека, -ечка*) та под. як «експресивні форми», «форми зі зменшено-пестливим значенням» [12, с. 62], варто наголосити: в західнополіських говірках усі аналізовані вище деривати не мають здрібніло-пестливого значення й уживані безвідносно до віку як мовця, так і його співрозмовника.

Висновок. З огляду на те, що частки *-ки, -ка* не засвідчені давніми слов'янськими пам'ятками, прислівникові морфеми *-ки, -ка* і под. варто кваліфікувати як відносно пізнє явище аналогічного походження, що виникло вже в окремих слов'янських мовах. За походженням елементи *-к-, -ек-, -ечк-* та под. — абстраговані з іменникових форм суфікси без семантики демінутивності. Кінцеві елементи *-и, -а* — застигли флексії відповідно орудного відмінка множини та родового відмінка однини іменників чоловічого роду.

Література

1. Аркушин Г. Л. Західнополіські невідмінювані деривати з суфіксальним *-к-* / Г. Л. Аркушин // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. — Вип. 9 / упорядкування Г. Л. Аркушина. — Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. — 376 с.

2. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
3. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 5. – К. : Наукова думка, 2006. – 703 с.
4. Лук'янюк К. М. Суфіксальний словотвір прислівників у буковинських говірках (Пряма суфіксація) / К. М. Лук'янюк // Тези доповідей XXI наукової сесії. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1965. – С. 6–11.
5. Німчук В. В. Прислівник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 342–412.
6. Німчук В. В. Словотвір часток у закарпатських верхньонадборжавських говірках / В. В. Німчук // Славістичний збірник. – К., 1963. – С. 142–157.
7. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка / Александр Григорьевич Преображенский. – Т. I. – М. : Типография Г. Лиссиера и Д. Совко, 1910–1914. – 674 с.
8. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у двох томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1978. – 591 с.
9. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 2. – Л., 1994. – 151 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в четырех томах / Макс Фасмер. – Т. II. – М. : Прогресс, 1986. – 671 с.
11. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / Іван Кирилович Чапля. – Х. : Вид-во Харківського університету, 1960. – 123 с.
12. Шуба П. П. Присловіе ў беларускай мове : марфалагічны нарыс / Павел Паўлавіч Шуба. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – 191 с.
13. Bal J. Formacje przysłówkowe z sufiksalnym *j* i *k* typu *dzisiaj, wczoraj, dzisiak, tamok* w historii i dialektach języka polskiego / Bal Józef. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1974. – 115 s.
14. Cyran W. Przysłówki polskie: budowa słowotwórcza / Władysław Cyran. – Łódź, 1967. – 244 s.
15. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / Václav Maxek. – Praha, 1957. – 482 s.
16. Miklosich F. Vergleichende Grammatik Der Slavischen Sprachen / Franz Miklosich. – Volume 4. – Heidelberg, 1926. – 916 s.
17. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / Franciszek Sławski. – T. II. – Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1956. – 599 s.
18. Vondrák V. Vergleichende Slavische Grammatik / Václav Vondrák. – T. II. – Göttingen, 1928. – 584 s.